

**CAMP DAVID ANTLAŞMALARI ÇERÇEVESİNDE MİSİR – İSRAİL İLİŞKİLERİ
VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI**

**EGYPT-ISRAEL RELATIONS WITHIN THE FRAMEWORK OF CAMP DAVID
ACCORDS AND REFLECTIONS ON THE PRESENT CONDITION**

Elif Miray YAZICI*

Özet

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi

10.05.2021

Kabul Tarihi

25.06.2021

Mısır – İsrail arasında imzalanan Camp David Antlaşmaları, Ortadoğu’da yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu antlaşmaların etkileri sadece imzalandığı dönem için değil, bugün dahi etkisini sürdürmektedir. Arap Birliği’nin lider ülkesi Mısır’ın Enver Sedat iktidarıyla birlikte İsrail’i tanınması ve imzalanan barış antlaşmaları, Filistin davası etrafında birleşen Arap Birliği’nin gücünü ve birliğini kırmıştır. Günümüzde de temeli Camp David’e uzanan parçalanmanın yansımalarını ve yine bölgede başat aktör olarak ABD’yi görmek mümkündür. Bu çalışmanın amacı, 1978 yılında Mısır-İsrail arasında imzalanan Camp David Antlaşmaları’nın ne olduğunu, nasıl oluştuğunu anlamak ve bu antlaşmanın ardından bölgede oluşan yeni dengelerin günümüze nasıl yansıdığını tespit etmektir. ABD’nin arabuluculuğu çerçevesinde imzalan Camp David Antlaşmaları, ABD’nin bölgedeki hedefini gerçekleştirmek için uyguladığı girişimlerden sadece birisidir. Bu nedenle bu çalışmada, ABD’nin Ortadoğu Politikaları nezdinde İsrail’in bölgedeki hedefleri hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Makalenin hazırlık sürecinde literatür çalışması yapılarak yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bilimsel makaleler ve alana özgü kitaplar öncelikli olarak taranarak çalışmaya dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İsrail, Ortadoğu, ABD, Mısır, Filistin

* Düzce Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, elifmirayyazici@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0348-2653>.

Abstract**Research Article****Received****10.05.2021****Accepted****25.06.2021**

A new era has begun in the Middle East with the Camp David Accords signed between Egypt and Israel. The effects of these accords are not limited to the period they were signed but still continue today. Egypt, the leading country of the Arab League, recognized Israel and signed peace treaties when Anwar Sadat was president, but this damaged the power and unity of the Arab League, which came together for the Palestinian issue. Today, it is possible to see the reflections of the fragmentation based on Camp David Accords and the USA as the main actor in the region. The current study aims at understanding the Camp David Accords, which were signed between Egypt and Israel in 1978, as well as determining the reflections of the balances formed in the region after the Accords on the present state. The Camp David Accords, which were signed with the mediator role of the USA, are just one of the attempts of the USA to achieve its objectives in the region. Accordingly, this paper presents discussions about Israel's regional aims from the perspective of the US's Middle East Policy. A literature survey was carried out in the preparation stage of the study and both domestic and foreign data were used in the article. Scientific articles and books on the subject were reviewed and included in the study.

Keywords: Israel, Middle East, USA, Egypt, Palestine

Giriş

Ortadoğu, kadim kaynakların ve medeniyetlerin ortaya çıktığı, dinler tarihinin başladığı ve tarih boyunca stratejik öneme sahip konumuyla dikkat çekici bir bölge olmuştur. Dünya hâkimiyeti için yarışan devletler 19. yüzyılda bu bölge için çetin çatışmaların içine girmiştir. Gerek siyasi gerek askeri yöntemlerle bu bölgedeki gayelerine ulaşmak isteyen devletler bölgenin hassas dinamiklerinden faydalanmayı ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda dönüştürmeyi başarmışlardır. Bu nedenle, Ortadoğu özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra iki kutuplu dünyanın yarıştığı bir oyun tahtasına dönmüştür.

Bu çalışmada ABD arabuluculuğu ile 1978 yılında Mısır-İsrail arasında imzalanan barış antlaşmaları ve söz konusu barış sürecinin günümüze yansımaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Camp David Antlaşmaları'na giden yol üzerindeki önemli noktalar saptanarak tarihsel arka plan incelenmiş ve bu antlaşmanın tarafı olan Mısır ve İsrail arasındaki ilişkiler ABD'nin politikaları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Aynı zamanda, bu antlaşmaların mimarı olan ABD'nin Ortadoğu'ya bakışı ve İsrail'in bölgedeki genel stratejisi üzerine bir inceleme yapılmıştır.

Makalenin ilk bölümünde Camp David Antlaşmaları'na giden süreç ele alınarak, Mısır-İsrail barışı öncesi bu antlaşmaya zemin hazırlayan gelişmeler değerlendirilecektir. Bu bağlamda Enver Sedat iktidarıyla başlayan dönem ve 1973 Arap-İsrail Savaşı ele alınacaktır. İkinci bölümde ise ABD arabuluculuğuyla Mısır ve İsrail arasında 1978 yılında imzalanan Camp David Antlaşmaları ve 1979 Mısır- İsrail Barış Antlaşması'ndan bahsedilecektir. Üçüncü bölümde ise, Camp David Antlaşmaları sonrası Ortadoğu'da değişen konjonktür ele alınarak, bölgede başat aktörün ABD olması sebebiyle, ABD'nin Mısır-İsrail barışında ve sonrasındaki rolü ve Ortadoğu'ya bakış açısı değerlendirilecektir. Aynı zamanda Camp David'in İsrail için ne olduğu irdelenerek Filistin davası üzerinden söz konusu antlaşma ile günümüzde geline nokta tespit edilmeye çalışılacaktır. Son yıllarda ABD'nin ilgisinin Körfez ülkelerine kayması ve bu ülkelerin İsrail ile teker teker anlaşma masasına oturmaya başlamasının ne anlama geldiği de yine son bölümde ele alınacaktır.

1. Camp David Antlaşmaları Öncesi Önemli Gelişmeler

Mısır – İsrail ilişkilerindeki barış süreci bir dizi gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler barış sürecinin oluşumunda önemli mihenk taşları olduğu kadar Ortadoğu coğrafyasında da etki yaratan önemli olaylardır. Dolayısıyla, Mısır –İsrail ilişkilerinin daha anlaşılır olabilmesi için yaşanan olayların, belirleyici aktörlerin ve dış politikalarının da yakından irdelenmesi elzemdir.

1.1. Mısır'da Enver Sedat'ın İktidara Gelişi

Albay Cemal Abdünnâsır önderliğinde 23 Temmuz 1952'de Hür Subaylar tarafından darbe yapılarak hükümet devrilmiş ve monarşiden cumhuriyete geçilmiştir. 1956'da tek partili siyasi sisteme dayalı yeni bir anayasa yürürlüğe konulmuş ve oyların büyük bir çoğunluğunu alarak Nâsır 23 Haziran 1956'da cumhurbaşkanlığı görevine gelmiştir. 1952'de Hür Subaylar darbesi ile başlayan ve 28 Eylül 1970'de ölümüne kadar olan 14 yıllık sürede Nâsır gerek Mısır'ı gerek Ortadoğu coğrafyasını derinden etkilemiş bir lider olarak tarihe geçmiştir. Zira Nâsır'ın politikaları ve bu politikaların sonucu olarak cereyan eden olaylar her ne kadar bölgesel nitelikte olsa da uluslararası arenada da ciddi yankı uyandırmıştır. Özellikle vurguladığı “Arap Milliyetçiliği”¹ ve Batı Blok'una karşı gösterdiği keskin tavır, Ortadoğu'da yeni bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. “*Pan-Arabizm² hayallerine sahip olan Nâsır, Arap ülkelerini ve Müslümanları federal bir sistemde bir araya getirmeyi amaçlamış ve kendisini de bu sistemin bir önderi olarak düşünmüştür*” (Duman, 2020: 33). SSCB'ye yakınlığı ile bilinen Nâsır, “Arap Sosyalizmi”³ olarak bilinen bir ideolojinin de en büyük temsilcisi olmuştur. Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdünnâsır, 28 Eylül 1970'de geçirdiği kalp krizi sonucu vefat ettiğinde sadece Mısır'ın değil, Ortadoğu'nun da kaderi değişmiştir.

Nâsır'ın ardından boşalan iktidar koltuğuna; Mısır Anayasası'nın belirlediği hüküm gereğince, Mısır Milli Meclisi tarafından 7 Ekim 1970'de Enver Sedat cumhurbaşkanı seçilmiş ve halk oylamasına gidilmiştir. Böylelikle Nâsır iktidarında Devlet Başkanı Yardımcısı olan Sedat, 15 Ekim 1970'de halk oylamasında büyük bir oran sağlayarak Mısır Devlet Başkanlığına yükselmiştir. Sedat'ın devlet başkanı olması bir takım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bir kesim Sedat'ın Nâsır'dan sonra aynı politikayı devam ettireceğine inanırken, bir kesim de Sedat'ın daha pasif bir karaktere sahip olduğunu ve dolayısıyla Nâsır'ın Mısır'da ve Arap dünyasında yarattığı gücü koruyamayacağına inanmıştır. Sedat, Hür Subaylar'ın bir üyesi olmasına ve Nâsır'ın sağ kolu olmasına rağmen bazı çevrelerde “Nâsır'ın finosu” olarak zayıf ve evet-efendimci bir insan olarak tanınmış ve iktidarının kısa süreceği düşünülmüştür (Cleveland, 2008: 416). Ancak sanılanın aksine Sedat suikasta kurban gidene kadar tam 11 yıl Mısır Devlet Başkanı olarak konumunu ve gücünü korumayı başarmıştır.

Enver Sedat, iktidarının ilk yıllarından itibaren düşünülen farklı bir lider olduğunu göstermiştir. Nâsır'ın uyguladığı SSCB yanlısı politikadan uzaklaşmak isteyen Sedat, iktidarını sağlamlaştırmadan böyle bir hamle yapmanın tehlikeli olacağını ve tepki çekeceğini biliyordu. Bu sebeple Sovyetlerle ilişkilerini geliştirmeyi tercih etti. İlk olarak, Sovyet yanlısı olarak bilinen Ali Sabri'yi Devlet Başkanı Yardımcılığına getirdi. Ali Sabri, Nâsır döneminde de siyasette aktif bir rol üstlenen ve Nâsır ile iyi ilişkileri olan biriydi. Mısır'da Sovyetlerin en önemli adamlarından biri olarak anılıyordu. Hatta Nâsır'ın ölümünden sonra Sabri'nin cumhurbaşkanlığı için ideal bir aday olduğu bile düşünülmüştü. Sedat bu durumun farkındaydı. Bu sebeple hem iç politikada hem de SSCB nezdinde stratejik bir hamle yaparak Ali Sabri'yi bu göreve getirdi. Ancak ilerleyen aylarda Sedat'a karşı olan hükümet yetkilileri birleşmeye başladılar ve bir hükümet krizi yaşandı. Sedat yaşanan bu krizi kendi lehine çevirdi ve Mayıs 1971'de başta Ali Sabri olmak üzere, Sovyet yanlısı bakan ve devlet adamları

¹ Arap Milliyetçiliği; Arapça konuşan tüm toplulukların bağımsız ve tek bir ulus kurması gerekliliğini savunan bir ideolojidir. Arap Milliyetçiliği özellikle 19.yy sonlarına doğru Britanya ve Fransa başta olmak üzere Avrupa devletlerinin o dönem Osmanlı Devleti'ne ait olan Ortadoğu topraklarını işgal etme girişimiyle ivme kazanmıştır (Best, Hanhimaki, Maiolo, Schulze, 2020: 105-110; Danış, 2020: 71-119).

² Pan-Arabizm; 19.yy ortalarında Arap dilinin ve kültürünün canlanması olarak Mısır'da başlayan, Arapça konuşan tüm İslam ülkelerini ortak düzen içinde bir bayrak altında toplamayı hedefleyen bir siyasi akımdır. 1950-1960 yılları arasında İsrail karşıtlığı ile yükselişe geçmiştir (Erdal, 2012: 385).

³ Arap Sosyalizmi; Suriyeli Mişel Eflâk, Salâh Bitar, Zeki el-Arsuzi tarafından sosyalizmin Arap toplumlarının kurtuluşu olacağı inancı çerçevesinde geliştirilen ve Baas Partisi'nin kuruluşunda etkili olan bir ideolojidir (Gündoğdu, 2020: 13-26).

yanı sıra Arap Sosyalist Birliği Partisi'ndeki birçok ismi tutuklatarak iktidarının önündeki tüm engelleri ortadan kaldırdı (Metz,1991: 76). “*Sedat tasfiye işleminin tamamlandığı 14 Mayıs tarihinden bir gün sonrasını 15 Mayıs'a 'tashih hareketi' (el-hareketü't tashih), daha sonra ise 'tashih devrimi' (eş-şevretü't-tashih) ismini verdi ve iktidarda bulunduğu süre boyunca her yıl bu günü kutladı*” (Görgün, 2001: 89).

Nâsır gibi Sovyetlere bağlı bir liderin ölümünün ardından, Sedat'ın başkanlığındaki Mısır'ın geleceği sadece kendi ülkesi içerisinde değil, SSCB ve ABD içinde büyük bir muammaydı. ABD bu belirsizliği bertaraf etmek için Kahire'ye bir heyet gönderdi. Bu ziyaretin sonucunda, Sedat'ın İsrail ile bir anlaşma yapmaya ve ABD ile ilişkiler geliştirmeye açık olduğu anlaşılmıştı (Yılmaz Şahin, 2019: 187). Sedat'ın tasfiyeleri ve ABD ile görüşmesi SSCB kanadında endişeye neden oldu. Zaten Nâsır gibi güçlü bir liderin ölümü Sovyetlerin Ortadoğu politikaları için büyük bir kayıptı. Bu sebeple SSCB Yüksek Sovyet Prezidyum Başkanı Kahire'ye gelerek Sedat ile görüşmüş ve bu görüşmenin ardından 27 Mayıs 1971'de 15 yıl için geçerli “Dostluk ve İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır (Akşin, 2020: 367). Söz konusu antlaşma ile Sedat, Mısır'ın askeri ve savunma alanında Sovyetlerden aldığı yardımın devamını sağlamayı ümit etmekteydi. “*Gerçi Sedat, daha sonra yaptığı bir açıklamada bunu Sovyetleri daha fazla kızdırmamak ve onu yatıştırmak amacıyla yaptığını söyleyecekti*” (Arı, 2017: 179). Ancak yumuşama (detant) döneminin önemli gelişmelerinden biri olan SALT I (Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması) 1972 Moskova Zirvesi'nde dönemin ABD Başkanı Richard Nixon ve Sovyet lideri Leonid Brejnev arasında imzalanınca, Sovyetler Mısır'a beklediği yardımı yapmadı. Bunun üzerine Sedat, ülkesindeki yaklaşık 20.000 Sovyet teknisyen ve uzmanı sınır dışı ettiğini açıkladı (Armaoğlu, 2019: 306).

Ortadoğu'da Sovyetlerin kalesi konumunda olan Mısır'da bu gelişmelerin yaşanması; Sovyetlerin Ortadoğu'daki hâkimiyetine büyük bir darbe demektir. Bu durum, ABD'nin işine gelmekteydi ve Sedat ABD'nin sempatisini kazanmıştı. Ancak, Sovyetler Ortadoğu'daki kalesini kaybetmeyi göze alamazdı ve bir takım diplomatik adımlar sonucu 1973 yılı itibari ile Mısır'a yeniden silah yardımı yapmaya başladı.

Enver Sedat, Nâsır'dan ekonomik olarak bozulmuş ve Sovyetlere bağımlı bir Mısır'ı devralmıştı. Üstelik “Altı Gün Savaşı” olarak da adlandırılan 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndaki yenilgisi ile Mısır ekonomik, siyasi ve askeri olarak kan kaybediyordu ve bu savaşın sonunda Pan-Arabizm hareketi de etkisini yitirmişti. Sedat, Nâsır'ın aksine daha ılımlı bir politikaya sahipti. ABD ve İsrail arasında derinleşen ilişkinin de farkındaydı. Sedat, İsrail'in 1967'den önceki sınırlara çekilmesi karşılığında İsrail ile barış antlaşması yapacağına ve Süveyş kanalını tekrar deniz trafiğine açacağına söz veriyordu. Ancak bu adımlar karşılıksız kaldı. Zira dönemin Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın da belirttiği gibi, İsrail kendi topraklarından ödün vermeden barış yapmak istiyordu. Bu, Arap ülkeleri için kabul edilmesi en zor talepti ve Arap liderlerinin barışı tanımlamadan toprak istemeleri karşısında ilişkiler içinden çıkılmaz bir hale geliyordu (Kissinger, 2000: 584-585). Bununla beraber ABD'nin “ne savaş ne barış” yaklaşımına duyduğu inancı ve Mısır'ın bir savaş başlatamayacağını düşünmesi Sedat'ın barış çağrılarını da karşılıksız bırakıyordu (Gültekin, 2005: 46).

Sedat, İsrail ile olan ilişkilerin diplomatik adımlarla çözülemeyeceğinin farkına varmıştı ve İsrail'e karşı diğer Arap ülkeleri ile ittifak yapmaya karar verdi. Sedat için, İsrail ile savaş artık kaçınılmazdı.

1.2. 1973 Arap-İsrail Savaşı

Bölge için ciddi bir öneme sahip olan ve tarihe “Yom Kippur” ya da “Dördüncü Arap-İsrail Savaşı” olarak geçen 1973 Arap-İsrail Savaşı sonuçları itibariyle Mısır-İsrail ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına vesile olacak gelişmelerden biridir.

Yahudilerin kutsal günlerinden biri olan “Yom Kippur”⁴ sebebiyle İsrail’de 6 Ekim 1973 günü tatildi. Savaş, Mısır ve Suriye’nin ani saldırıları ile başlamıştı. Her ne kadar İsrail’e karşı Suriye ve Mısır olarak iki ülke savaşıyor gözükse de birçok Arap ülkesi askeri takviye göndermişti. Arap halkları için savaşın en büyük birleştirici gücü, Arapların 1967 savaşında kaybettikleri toprakları geri alma umuduydu. Bu sebeple, savaş ilerleyen süreçte tüm Arap ülkeleri tarafından desteklendi. Savaşın ilk günlerinde Mısır, Sina’nın doğusundan rahatlıkla ilerlemiş, Suriye ise Golan Tepeleri’ni işgal etmeyi başarmıştı (Arı, 2017: 286). Ancak ilerleyen günlerde İsrail, ABD’nin de yardımıyla karşı taarruza geçti. Savaş her iki taraf içinde kritik bir hal almışken 22 Ekim 1973’te BM Güvenlik Konseyinin 338 sayılı kararları kabul edilerek ateşkes ilan edildi.

1973 Arap-İsrail Savaşı ABD ve SSCB’yi karşı karşıya getirmiş olmakla beraber, her iki blok açısından bakıldığında söz konusu savaşın yumuşama döneminde ilişkilerin sınılanması bakımından canlı bir deneme olduğunu söylemek mümkündür (Özmen, 2016: 203). Kissinger ateşkesin ardından “mekik diplomasisi”ne (shuttle diplomacy)⁵ başlamış ve nihayetinde Mısır ve İsrail arasında 18 Ocak 1974 tarihinde “101.km Antlaşması” olarak tarihe geçen bir mütareke anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ardından ABD, Suriye ile İsrail arasında da bir ayırma anlaşmasının olması gerektiğine inandığı için diplomatik hamlelerde bulunmuş ve sonucunda 31 Mayıs 1974’te Suriye-İsrail Ayırma Anlaşması imzalanmıştır. Henry Kissinger Ürdün-İsrail arasında da bir anlaşma olması için gayret etse de Filistin Kurtuluş Örgütü’nün (FKÖ) rolü sebebiyle başarılı olamamıştır. Son olarak, Mısır ve İsrail arasında 4 Eylül 1975 tarihinde İkinci Ayırma Anlaşması imzalanarak Camp David sürecine giden yolda büyük bir ilerleme kaydedilmiştir (Armaoğlu, 2019: 333-341).

1973 Ekim Savaşı’nın Araplar açısından önemi diğer Arap-İsrail savaşlarında olduğu gibi kesin bir yenilginin söz konusu olmamasıdır. Yapılan ateşkes antlaşmaları ve 1967 Arap-İsrail Savaşı’ndaki sınırların geçerli olmasına rağmen, Mısır ve diğer Arap ülkeleri için büyük bir başarı olarak görülmüştür. Bu savaş ile Mısır’ın İsrail politikalarında kendine güveni arttığı gibi İsrail’in yenilmez bir ülke olduğu imajı da hasar görmüştür. Zira 16 günlük savaşta İsrail, verdiği kayıp karşısında şok olmuş ve ilk askeri başarısızlıklarından dolayı hayal kırıklığı yaşamıştır (The Sunday Times Savaş Muhabirleri, 1985). Savaşın sonunda ABD, Mısır’ın Arap dünyası üzerinde bir ağırlığı olduğunun farkına varmış ve Mısır ile ilişkilerini daha sıkı tutmaya çalışmıştır. Ayrıca, 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında yaşanan “Petrol Krizi” ve Ortadoğu’nun elindeki petrolün bir silah olarak Batı’ya ve İsrail işbirlikçilerine karşı kullanılması birçok ülkenin Ortadoğu’ya karşı bakış açısını değiştirmiştir.

2. Mısır – İsrail Barış Süreci

1973 Arap-İsrail Savaşı’nın ardından Sedat, Sovyetlerden tamamen uzaklaşmış ve ABD ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda İkinci Ayırma Anlaşması’nın ardından 1975’te Sedat ABD’ye gitmiştir ki bu ziyaret ilk defa Mısır Devlet Başkanının ABD’yi ziyaret etmesi bakımından önemlidir (Yılmaz Şahin, 2019: 214). 1976 yılına gelindiğinde ise Sedat, 1971 tarihli Mısır-Sovyet Dostluk ve İşbirliği Antlaşması’nın feshini duyurmuştur (Arı, 2017: 182). 1977’de ABD başkanlık seçimleri sonucunda yeni başkan Jimmy Carter’ın göreve gelmesi ile beraber aynı yıl ABD Dışişleri Bakanı Cyrus Vance, Ortadoğu’ya Mısır-İsrail ilişkilerinin seyrinin değiştiren bir gezi düzenlemiştir. Bu süreçte İsrail’de Menahem Begin öncülüğünde Likud Partisi kurulmuş ve genel seçimler yapılarak yeni hükümet başkanı da Menahem Begin olmuştur.

⁴ Kefaret günü olarak da adlandırılan ve Yahudilerin en kutsal günlerinden biri olan Yom Kippur; Tişri ayının onuncu gününe denk gelir. 25 saat tutulan oruç ile birlikte o gün ibadetle geçilir. Bu kutsal günde; hiçbir iş yapılmaz, radyo ve televizyon yayını yapılmaz, araba kullanılmaz, gazete çıkarılmaz (Demir, 2016: 1787-1788).

⁵ Mekik Diplomasisi, çatışan tarafların üzerinde belirli etkisi bulunan bir ülke ya da kuruluş temsilcisi bir diplomat tarafından sorunun çatışmaya dönüşmesini engellemek amacıyla seri ve uzlaştırıcı görüşmeler gerçekleştirilen ve genellikle kriz anlarında başvurulmuş diplomasi yöntemidir (Sönmezoğlu, 2017: 414).

Sedat'ın, ABD ile görüşmelerinde Filistin faktörüne dayalı bir barış planının uygulanması gerektiğini vurgulaması ve diğer Arap ülkelerinin de Sedat'ı desteklemesi üzerine Carter, Filistin meselesine eğilmek zorunda kalmıştır. Tüm bunlar yaşanırken 9 Kasım 1977'de Sedat, bölgede büyük yankı uyandıran ve Mısır-İsrail barış sürecini fiili olarak başlatan bir konuşma yapmıştır. Sedat, Mısır Halk Meclisinde yaptığı konuşmasında barış konusundaki kararlılığını açıklayarak gerekirse İsrail'e gitmeye hazır olduğunu söylemiştir (Armaoğlu, 2020: 557). Bu açıklamanın ardından İsrail Parlamentosu Sedat'ın İsrail'e davet edilmesine karar vermiş ve Sedat, İsrail'e bir ziyaret düzenlemiştir. Bu ziyaret Batı'da olumlu yankılar oluştururken, Arap dünyası ve Sovyetler kanadında büyük bir tepkiye yol açmış ve Arap Birliği Mısır ile ilişkilerini durdurma kararı almıştır (Kepsutlu, 2016: 54). Carter, Sedat'ı telefonla arayıp ABD'nin Mısır'ın yanında olduğunu belirtirken; diğer boykot eden Arap ülkelerinin aksine Fas, Sudan, Umman, Somali ve Suudi Arabistan bu ziyaretten dolayı Sedat'ı tebrik etmiş ve ziyareti desteklediklerini açıklamışlardır (Köprülü, 1990: 177). İlerleyen günlerde İsrail Başbakanı Begin, Mısır'a gelerek iade-i ziyarette bulunmuş olsa da ikili arasında yapılan görüşmelerde bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bunun üzerine ABD Başkanı Carter arabuluculuğunda yeniden görüşmeler başlamıştır.

2.1. Camp David Antlaşmaları

Mısır ve İsrail barış sürecinin en önemli adımı 5-17 Eylül arası Camp David'de gerçekleştirilen görüşmelerdir. Bu görüşmeler sonucu 17 Eylül 1978'de Jimmy Carter gözetiminde Sedat ve Begin, "Camp David Çerçeve Antlaşmaları"ni imzalamışlardır. Bu antlaşmalar, iki çerçeve antlaşması ve eklerden oluşmaktadır (Armaoğlu, 2019: 396-402).

Çerçeve antlaşmalarından biri olan "Ortadoğu Barışı İçin Çerçeve Antlaşması"nda; Gazze Şeridi ile Batı Şeria'nın durumu hakkında çözüm aşamaları ele alınırken, Filistin özerkliği için beş yıllık bir plan önerilmekteydi. Tüm bu sürecin BM Güvenlik Konseyinin 242 sayılı⁶ ve 338 sayılı⁷ kararları çerçevesinde gerçekleştirilmesi vurgulanıyordu. Böylece, her iki ülke birbirine karşı askeri kuvvet kullanmayacağına ve ilişkilerin barışçıl yollarla ilerleyeceğine dair söz vermiş oluyordu. Geçiş dönemi müzakerelerine ve Filistin özerk yönetiminin yetkilerini belirleyecek görüşmelere ise Ürdün de katılacaktı.

Bir diğer çerçeve antlaşması ise "Mısır-İsrail Barışı için Çerçeve Antlaşması"ydı. Bu antlaşmaya göre, Mısır-İsrail arasında üç ay içinde bir barış antlaşmasının imzalanması gerektiğinin ve İsrail'in Sina'dan kesin olarak çekilmesinin altı çiziliyordu. Ayrıca, bu çekilme süresince BM kuvvetleri Sina'da tampon bölge oluşturarak bölgenin güvenliğini gözetim altında tutacaktı. Bu çekilmeden sonra, Mısır ve İsrail birbirini tam olarak tanıyacak; diplomatik, ekonomik ve kültürel ilişkilerin tesisi sağlanacaktı.

"Ek Belgeler" ise tarafların uzlaşamadıkları konular hakkında kendi görüşlerini dile getirdikleri mektuplardan oluşmaktaydı.

Sedat'ın İsrail politikası ve nihayetinde imzalanan Camp David Antlaşmaları, Mısır'a karşı Arap ülkelerinin boykotlarının yanı sıra Sedat hükümeti içindeki istifaların da başlamasına neden oldu. FKÖ lideri Yaser Arafat ise bu ilişkileri kirli bir iş olarak tanımlarken ABD ve Mısır'ın bunun bedelini ödeyeceklerini söylüyor; Sovyetler ise bu antlaşmaları Arap davasına ihanet olarak nitelendiriyordu (Armaoğlu, 2019: 403-404).

⁶ 1967 tarihli 242 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı kapsamında, İsrail'in 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve bölgedeki Arap devletler tarafından İsrail'in tanınması öngörülmekteydi (UN Peacemaker, 1967).

⁷ 1973 tarihli 338 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı uyarınca, her iki ülkenin barış müzakerelerine ivedilikle başlamasına ve 242 sayılı kararın uygulanmasına atıfta bulunuluyordu (UN Peacemaker, 1973).

2.2. 1979 Mısır-İsrail Barışı

Camp David Antlaşmaları'nın ardından, maddeler gereğince 12 Ekim 1978'de İsrail-Mısır barışı için müzakereler başlamış ancak anlaşmaların öngördüğü gibi üç ay içinde bir antlaşma imzalanamamıştır. Zira Camp David Çerçeve Antlaşmaları'nda iki ülke arasındaki sorunlar yüzeysel olarak ele alındığı ve taraflar maddeleri kendi ulusal çıkarlarına göre yorumladığı için ortak bir paydada buluşamamaktaydılar. Örneğin, Mısır Kudüs'ün Filistin'e ait olması gerektiğini savunurken, İsrail ise Kudüs'ün İsrail'in başkenti olduğu konusunda ısrar etmekteydi (Kepsutlu, 2016: 54). Bir diğer anlaşmazlık ise Begin'in Camp David Antlaşmaları'nın maddelerine yeterli iyi niyeti göstermemesi ve Batı Şeria'da yeni Yahudi yerleşim merkezlerinin kurulmasıydı (Armaoğlu, 2020: 559). Bu müzakere süreci devam ederken 1979'da İran'da Şah rejimi devrildi ve yerine ABD karşıtı bir İslam rejimi kuruldu. İran'daki bu durum başta ABD ve İsrail olmak üzere diğer Arap ülkelerinde de endişeye yol açmıştı. ABD'nin baskısıyla 26 Mart 1979 tarihinde Mısır ile İsrail arasında barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Filistin meselesinin ortaya çıktığı zamandan bu yana ilk defa bir Arap ülkesi İsrail'i tanıyor ve antlaşma imzalıyordu. *“Ertesi yıl iki ülke birbirlerine büyükelçi gönderdiler ve İsrail Sina'dan çekilme hazırlıklarına başladı”* (Cleveland, 2008: 422).

Ancak barış yolunda atılan adımların bedeli de ağır oldu. Zira Arap ülkeleri tarafından siyasal boykota maruz kalan Mısır, Ortadoğu'da yalnızlığa itildi. Mısır, bölgenin önemli ve itici gücü konumundayken, Arap dünyasının dışlamasıyla beraber önce Arap Birliği'nden ihraç edildi ve Mısır'a petrol ambargosu uygulanması yönünde karar alınarak Arap ülkeleri tarafından şiddetle kınanan bir ülke durumuna geldi.

3. Camp David Antlaşmaları'nın Günümüze Yansımaları

Camp David Antlaşmaları sadece bölge için değil, uluslararası alanda da etkiler yaratan ve Ortadoğu'nun dinamiklerini değiştiren unsurlara sahip önemli bir gelişmedir. Bu nedenle çalışmamızın bundan sonraki kısmı, konu ile ilgili ana aktörler üzerinden söz konusu antlaşmanın günümüze yansımalarını irdelemek üzere ilerleyecektir.

3.1. Mısır- İsrail Barışında ve Sonrasında ABD

ABD için Ortadoğu bölgesi, stratejik ve ekonomik olarak oldukça önemlidir. Zira bu bölgede keşfedilen petrol rezervleri ve Ortadoğu'nun Avrasya'nın bir anahtarı olması sebebiyle taşıdığı stratejik konum sadece ABD tarafından değil; İngiltere, Fransa ve Sovyetler gibi güçlü aktörlerin de dikkatini cezbetmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından bölgede İngiliz hâkimiyetinin azalması, 1947 yılında BM'nin Taksim Planı ve akabinde 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesi ile Soğuk Savaş'ın getirdiği iki kutuplu dünyanın temsilcileri bölgede daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Ortadoğu kadar uluslararası arenada da büyük yankı uyandıran ve Filistinlilerin mücadelesini daha derin bir boyuta taşıyan 1967 Arap-İsrail Savaşı ile ABD ve SSCB arasındaki çekişme daha da yoğunlaşmıştır. 1967'ye kadar Harry S. Truman ve Dwight D. Eisenhower yönetimleri, İsrail'in çok yakından desteklenmesinin Arap dünyasıyla ilişkilerini sarsacağını ve Sovyetlere Ortadoğu'da güç ve nüfuz kazanma imkânı sağlayacağını düşündükleri için 1950'li yıllar boyunca İsrail ve Arap komşuları arasında orta yolu izleyerek denge politikası içinde hareket etmiş ve hem ekonomik hem askeri yardımlarda oldukça ihtiyatlı davranmıştır (Mearsheimer ve Walt, 2017: 40). Sovyetler ise 1950'li yılların ortalarından başlayarak ağırlıklı olarak 1960-70'li yıllarda BM'de ve diğer uluslararası alanlarda Arap davasını savunmuş ve bu bağlamda Arap ordularına askeri yardım sağlamıştır (Lewis, 2020: 460). Bu sebeple bölgede devre dışı kalmak istemeyen ABD, İsrail ile ilişkilerini güçlendirme yoluna gitmiştir. ABD'nin İsrail'e desteğinin en yoğun hissedildiği dönem 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrası olmuş ve bu dönemden itibaren ABD; Mısır, Suriye ve Ürdün ile komşu olan İsrail'in bölgedeki güvenliğini sağlamak amacıyla İsrail'e ciddi ölçüde ekonomik ve askeri yardım sağlamıştır (Kepsutlu, 2016: 136).

Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında her iki blok içinde jeostratejik öneme sahip Mısır'da 1952 Darbesi'nin ardından Sovyet yanlısı ve koyu bir Arap milliyetçisi olan Nâsır'ın politikaları ile Batı Bloku bölgede daha dikkatli davranmak zorunda kalmıştır. Ancak Nâsır'ın ölümünün ardından iktidarı devralan Enver Sedat ile birlikte ABD'nin Mısır'da ve dolayısıyla bölgedeki gücü pekişmiştir. İktidara geldiği dönemden bu yana Sedat; ABD ile ilişkilerini geliştirmek ve bu bağlamda kendi ülkesi içinde bazı menfaatler elde etmek istese de Sovyetler ile ilişkilerini dengeli tutmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu bağlamda Sedat, Mısır ve bölge çıkarları için zaman zaman Sovyetlerin zaman zaman ABD'nin gücünü kullanmıştır. Nâsır'dan devralınan Mısır'ın dış politikasında Sedat'ın Sovyetlere arkasını bir anda dönmesi hem kendi iktidarı için hem de Mısır'ın Ortadoğu ülkeleri nezdindeki rolü için mümkün değildir. Başkan Sedat, Mısır'ın diğer Arap ülkeleri için rol belirleyici bir misyonu olduğunun ve Mısır'ın Sovyetlerin askeri yardımına muhtaç olduğunun da bilincindedir. Ancak ekonomik kaynaklarının savaş sebebiyle tükenmesinin ve buna bağlı ülkesinde görülen ekonomik bunalımın da farkındadır. Bu sebeple Sedat, İsrail ile diyalogun barışçıl bir diplomasi yoluyla ilerlemesi için uğraşmıştır. Zira bölgede bir savaş tehdidi olmadığında Sovyet askeri yardımına muhtaç kalmayacak; bölgenin güvenlik sorunları bertaraf edildiğinde yabancı yatırım unsurlarından faydalanabilecek ve Nâsır'ın gölgesinden kendi iktidarını kurtarabilecektir. ABD'nin kendisine doğru bir adım atmasını bekleyen ancak beklediği karşılığı bulamayan Sedat, diplomatik yolun açılabilmesi ve müzakere masasına oturabilmek için İsrail ile sınırlı bir savaş seçeneğini hayata geçirmiş ve 1973 Ekim ayında Mısır, Suriye ile birlikte İsrail'e saldırmıştır (Keleşoğlu, 2014: 401).

Spiegel'in de belirttiği üzere bu savaşın ardından Başkan Nixon, Mısır'ın Arap dünyası üzerindeki gücünü kabul etmiş ve Mısır için "Arap dünyasının kilidi" demiştir (aktaran Armaoğlu, 2019: 325). Bu gelişmelerin ardından ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger "mekik diplomasisi" ile beraber özelde Mısır-İsrail sorunu olmak üzere Ortadoğu ile daha yakından ilgilenmiştir. Bu nedenledir ki, Mısır-İsrail arasında yıllarca süregelen şiddetli gerginliğin, 1973 savaşının ardından daha barışçıl diplomatik ilişkiler ağına dönüşmesinde ABD'nin arabuluculuğu yadsınamaz. Zaten Enver Sedat da İsrail-ABD ilişkisinin boyutunu görmüş ve ABD tarafından çatışmanın çözümüne dair bir hamle beklentisi içinde olmuştur. Sedat "*Birleşik Devletler Ortadoğu'daki kartların %99'unu elinde tutuyor*" diyerek ABD ile ilişkilerin geliştirilmesinin aslında bir zaruriyet olduğunu dile getirmiştir (Jewish Telegraphic Agency, 1977: 1).

Enver Sedat ile beraber ABD için Ortadoğu'da yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle, Başkan Carter öncülüğünde Eylül 1978'de Camp David Antlaşmaları ve Mart 1979'da imzalanan Mısır-İsrail Barış Antlaşması'nın ardından ABD, Ortadoğu'nun kilit ülkesi ile stratejik ortaklığı başarmış ve neticesinde bölgedeki gücünü perçinlemiştir. Böylece ABD hem İsrail'in güvenliğini sağlamış hem de Ortadoğu'daki hegemonya savaşında bir adım öne geçmiştir (Beyaz, 2020). ABD, kurulan bu stratejik ortaklık sebebiyle Mısır'a ekonomik, siyasal, askeri, ticari birçok alanda yardımda bulunmuştur. Ancak ABD özellikle askeri yardımlar konusunda hem nitelik hem de nicelik olarak Mısır'ı memnun etmeyi amaçlarken aynı zamanda İsrail'i de endişelendirmemeyi hedefleyerek söz konusu yardımların Mısır'ın İsrail'e karşı üstünlük kurabileceği düzeye çıkmaması konusunda ihtiyatlı davranmıştır (Kuduoğlu, 2018: 106).

Enver Sedat'ın iktidarı ile başlayan ve gelişen ABD-Mısır ve İsrail ilişkileri, Sedat'ın ölümünden sonra da devam etmiştir. Hüsnü Mübarek ile başlayan yeni dönemde dış politika, Filistin meselesi (1982'de İsrail, FKÖ'yü saf dışı bırakabilmek adına Lübnan'ı işgal etmişti. Mübarek FKÖ'nün Filistin halkının tek temsilcisi olduğunu vurgulamış ve Arafat'ın Tunus'a gidebilmesine yardımcı olmuştur.) ve İran-İrak Savaşı'nın bölgede yarattığı endişe ile Mısır lehine şekillenmiştir. Gregory L. Aftandilian'ın çalışmasında belirttiği üzere "*Bu savaş, Arap devletlerine bölgedeki tek tehdidin İsrail olmadığını hatırlatmış, İran'ın zengin körfez ülkelerine yönelmiş olduğu tehdidi gidermede en caydırıcı Arap askeri unsuru olan Mısır'a duyulan ihtiyaç aradaki buzların erimesini hızlandırmıştır*" (aktaran Keleşoğlu, 2014: 405). Sedat ile başlayan bu radikal dönüşümün özellikle

Arap dünyası için yarattığı olumsuz etkilerin giderilmesi yönünde izlenen politikalar neticesinde 1987 yılında Mısır, Arap Birliği'ne tekrar kabul edilmiştir.

Doksanlı yıllar boyunca Mısır, ABD'nin Ortadoğu'daki politikalarında önemli görevleri üstlenmeye devam etmiştir. Özellikle Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan ve Körfez Savaşı ile sonuçlanan süreçte ABD bölgede ağırlığını hissettirmiştir. Zira Saddam Hüseyin oldukça usta bir stratejiyle, İsrail'in işgal ettiği tüm Arap topraklarından ve Suriye'nin de Lübnan'dan çekilme şartıyla Irak'ın da Kuveyt'ten çekileceğini duyurmuş, bu işgali İsrail-Filistin sorunu etrafında kendi lehine şekillendirmiştir (Shlaim, 2019: 625). Ancak beklediği desteği Arap Birliği'nden bulamamış; Mısır, Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri Amerika'nın yanında yer alırken; Ürdün, FKÖ, Libya ve Yemen Saddam Hüseyin'i desteklemişlerdir (Armaoğlu, 2020: 645). Her ne kadar Irak, İsrail'i bu savaşa çekip durumu Filistin meselesi olarak Arap dünyasına göstermeye çalışsa da başarılı olamamış; ABD, Irak'ın İsrail'e Scud füzeleri atmasına rağmen cevap vermemesini isteyerek ABD öncülüğünde Irak karşıtı koalisyon birlikleri Çöl Fırtınası Harekâtı ile 100 saat içinde Kuveyt'i geri almışlardır. Körfez krizi döneminde ABD, İsrail ve Araplar arasındaki ilişki incelendiğinde Amerika, bölgedeki hedeflerini gerçekleştirmek için İsrail'e bel bağlamaktansa, yeni Arap müttefiklerine güvenmeye başlamıştır (Shlaim, 2019: 638-639). Körfez Savaşı ile Saddam mağlup edilmesine ve Kuveyt kurtarılmış olmasına rağmen Amerika, Körfez bölgesinden çıkmamış ve bölge ülkelerde üsler kurarak bu önemli stratejik bölgede kendi varlığını sağlamlaştırmıştır (Çimen, 2020: 289). Genel olarak, I. Dünya Savaşı ile Ortadoğu petrollerinden pay elde etme amacıyla bu bölgeye doğru artan Amerikan ilgisi zaman içerisinde Amerikan başkanlarının doktrinleri ve bölgede yaşanan gelişmeler çerçevesinde "Amerikan Yayılmacılığı"na dönüşmüştür (Karagüzel, 2020: 31-35). Sovyetlerin yıkılması ile beraber, Ortadoğu'da iki süper gücün hegemonya yarışı son bulmuş ve ABD'nin egemenliği bölgede ağırlık kazanmıştır. Artık ABD, Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi zorunlu ve sınırlayıcı bir kontrolle değil, daha bağımsız olarak hareket edebilecek ve bölgede etkinliğini artırabilecektir.

Camp David Antlaşmaları ve ardından yaşanan gelişmelerle bölgeye adım adım yerleşen ABD'de Demokratik Parti ve Cumhuriyetçi Parti arasında değişen iktidar ve bu iktidarlara ait politikalar zaman zaman farklılık gösterse de ortak bir hedef olarak Amerikan ulusal çıkarlarını muhafaza etmeyi ve bölgede kendi çıkarlarına engel oluşturacak tehditleri bertaraf etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda ABD'nin İsrail aracılığıyla Mısır ve Ürdün ile kurduğu ilişkiler, ABD'nin bölgeye dolaylı olarak yerleşmesine yardımcı olmuş önemli gelişmelerdir. Günümüzde de yine İsrail aracılığıyla ABD, güçlenen İran tehdidine karşı Körfez ülkelerine yönelmiş ve statükolarını korumaya çalışan rejimleri İsrail ile "normalleşme" şemsiyesi altında kendi yanına çekmiştir.

3.2. Camp David Düzeni ve İsrail

"ABD'nin Ortadoğu politikasında, İsrail devletinin varlığı ve bölgedeki çıkarları göz ardı edilemez" (Kepsutlu, 2016: 135). Bu sebeple, İsrail'in bölgedeki rolünü ve ne ifade ettiğini anlamak için tarihsel arka planına değinmek zaruridir.

"Yahudilik, Kutsal Topraklar'da ve Kitab-ı Mukaddes ile doğmuştur" (Roskin ve Berry, 2015: 175). Eski Ahit'in birleştiriciliği altında birbirine kenetlenmiş olan Yahudiler, tarih boyunca çeşitli nedenlerle dünyanın farklı bölgelerine dağılmıştır. Ancak 19. yy gelindiğinde yayılan milliyetçilik kavramı Orta ve Doğu Avrupa'daki Yahudileri de etkilemiştir. 19.yy sonlarına gelindiğinde; 1881 ve 1892'de Rusya'daki prognom hareketleri, 1894'de Dreyfus Olayı gibi olayların ardından Yahudi asıllı Avusturyalı bir gazeteci olan Teodor Herzl, Yahudilerin sadece kendi vatanlarında güvende olabileceğini ve artık bir Yahudi devletinin kurulması gerektiğini söyleyerek Siyonizm'in kurucusu olmuştur. 1897'de gerçekleşen I. Siyonist Kongresi'nin ardından Yahudiler kutsal topraklara göç etmeye başlamışlardır. Filistin, Yahudiler için öncelikli tercih olmamış; Amerika, İngiltere, Kanada ve Güney Afrika'ya da göçler yaşanmıştır (Gündüz, 2020: 156). Filistin toprakları, Osmanlı İmparatorluğu'na ait nüfusu çoğunlukla Araplardan oluşan bir bölge olmasına rağmen I. Dünya

Savaş'ında Osmanlı'nın yenilgisi ile bölgenin idaresi İngilizlerin kontrolüne geçmiştir. Bu dönem içinde kutsal topraklar üzerinde bir Yahudi Devleti'nin kurulmasını öngören Balfour Deklarasyonu 2 Kasım 1917'de kabul edilmiştir (Özmen, 2016: 116). Bu Deklarasyonu Woodrow Wilson'da desteklemiş ancak bu hedefe yönelik bir adım atmamıştır (Mearsheimer ve Walt, 2017: 19). Bölgeye dünyanın dört bir yanından gelen Yahudilerin sayısı arttıkça Arap-Yahudi çatışmaları da artmıştır. 1930'larda Almanya ve Polonya'daki anti-Semitik rejimler Yahudilerin Filistin'e göçünü hızlandırmış ve bölgede artan Yahudi nüfusunun daha fazla toprak satın alması ile Araplar ve Yahudiler arasında 1936-1939 İç Savaşı'na neden olmuştur (Roskin ve Berry, 2015: 179). II. Dünya Savaşı'nın ardından bölgede kontrolü kaybeden İngiltere, 1947'de meseleyi BM'ye götürmüş ve BM tarafından bir komisyon bölgede incelemede bulunmuştur. Komisyon İngiliz mandasına son verilmesini ve Filistin'e bağımsızlık verilmesini öngörmesine rağmen Filistin'in nasıl bağımsız bir devlet olacağı konusunda fikir birliğine varamamıştır. Çoğunluk teklifine göre, Filistin Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmeli, Kudüs uluslararası bir statüye sahip olmalıydı. Azınlık teklifine göre ise Filistin, Yahudi ve Arap devletlerinden meydana gelen federal bir devlet olmalıydı. Araplar, Filistin'in toprak bütünlüğünü koruduğu gerekçesiyle azınlık teklifini desteklemişlerdi (Armaoğlu, 2020: 369). Yahudi devletinin kurulmasını tam olarak destekleyen ABD Başkanı Harry S. Truman ise lobicilik faaliyeti başlatmış ve BM delegelerine çoğunluk teklifini kabul etmemeleri halinde ABD'nin ülkelerine yaptığı yardımı keseceği tehdidinde bulunmuştur (Cleveland, 2008: 293). Neticede 27 Kasım 1947'de BM Genel Kurulu Filistin'in Arap ve Yahudiler arasında taksimine karar vermiştir. Ancak bu karar Araplar tarafından kabul edilmemiş ve David Ben Gurion başkanlığındaki Yahudi Komitesi 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etmesiyle Arap-İsrail Savaşı başlamıştır. *“1949 yılının ortalarına kadar süren savaş, İsrail'in topraklarını daha genişletmesinden ve bir milyondan fazla Filistinlinin göçmen durumuna düşmesinden başka hiçbir işe yaramadı”* (Gündüz, 2020: 158).

İsrail'in kurulmasında rol alan ABD, ilerleyen süreçte de gerek askeri gerek ekonomik olarak gösterdiği desteklerle İsrail'i 1948'den günümüze kadarki süreçte hızla güçlendirmiş ve aslında Ortadoğu'da kendine stratejik bir ortak yaratmıştır. ABD'nin Truman Doktrini ile başlayan Ortadoğu serüveni, ardından gelen Eisenhower, Nixon, Carter, Reagen ve ardılları tarafından devam ettirilmiş, ABD'nin dış politikasında Ortadoğu daima ilk sırada yer almıştır. ABD'nin Ortadoğu politikasında da İsrail var olduğundan bu yana özel bir yere sahip olmuştur.

İsrail Devleti'nin kurulması ile çatışmalar daha büyük boyutta olduğu gibi Arap ülkeleri ile yaşadığı 1948, 1956 ve 1967 savaşları ile topraklarını genişletmiştir. Ancak 1973 Yom Kippur Savaşı ile beraber gelişen süreç İsrail ve Arap dünyasında yeni bir ilişkinin başlamasına neden olmuştur. Bu savaşın belki de en önemli özelliği; önceki savaşlardan edinilen Arapların mağlubiyet, İsrail'in ise galibiyet psikolojisini yenmesi ve İsrail'in işgalleri karşısında dönemin iki süper gücünün dikkatini yaşanan olaylara çekmeyi başarmasıdır (Roskin ve Berry, 2015: 184). Nitekim Sedat bu amacında başarılı da olmuştur. Ancak ABD arabuluculuğunda imzalanan 1978 Camp David Antlaşmaları ve 1979 Mısır-İsrail Barış Antlaşması ile sağlanan diplomatik yakınlaşma mevcut sorunları çözmediği gibi beraberinde birçok yeni sorunu da ortaya çıkarmıştır.

Boutros-Ghali'nin de ifade ettiği üzere; *“Komple teorisyenleri Mısır'ın siyasi lider, İsrail'in teknoloji lideri olacağı ve ABD'nin de finansal destek sunacağı üçlü ittifakın Ortadoğu'ya hâkim olacağına inanmaktaydı”* (aktaran Shlaim, 2019: 493). Ancak Camp David Antlaşmaları ile her iki tarafta bir şeyler elde etmiş gözükse de bu barış süreci gerçekte en çok İsrail'e ve dolayısıyla ABD'ye fayda sağlamıştır. İsrail, bu anlaşmalarla beraber Arapların lider olarak gördüğü Mısır tarafından tanınmış ve karşısına aldığı Arap Birliği'ni de parçalamıştır. Nitekim İsrail için yaşanan tüm bu gelişmeler bölgede yerini sağlamlaştırma ve elini kuvvetlendirme olarak değerlendirilebilir. Mısır gibi güçlü bir sınır düşmanı ile anlaşabilmek bölgedeki savaş olasılığını da düşürmüştür. Ancak bu diğer ülkelerin kendisine tehdit oluşturmayacağı anlamına gelmemektedir. Zira İsrail, Müslüman egemenliğin hâkim olduğu bir coğrafyada Yahudi Devleti olarak kurulmuş ve kendini Yahudilerin tek

temsilcisi olarak tanımlamaktadır. İsrail'in bölgede var olabilmesi ve ulusal çıkarlarını koruyabilmesi için sahip olduğu dış politikasını da buna göre şekillendirmesi gerekmektedir. Bu nedenle İsrail'in güvenlik politikalarının temel hedefleri müzakereler yoluyla sorunlara barışçıl çözüm bulmak ve bölgedeki tehditlere karşı savunma kapasitesini geliştirerek ülke güvenliğini güvence altına almaktır (Efegil, 2013: 55). Dolayısıyla, İsrail bölgenin hassas noktalarını çok iyi tespit etmekle beraber bunları kendi lehine de döndürmeyi başarmıştır. Özellikle, İsrail'in bölge ülkelerine göre askeri, teknolojik ve ekonomik yapılarını çok daha ileri düzeyde tutması ve Ortadoğu'nun etnik ve mezhepsel zaaflarını doğru tespit etmesi İsrail'in bölgede güçlü bir aktör olmasının nedenleri arasında gösterilebilir. Bu durumu, Ariel Şaron'un başbakanlığı döneminde danışman olarak görev alan ve aynı zamanda İsrail Dışişleri Bakanlığı'nda üst düzey yetkili olarak uzun süre çalışmış Oded Yinon şöyle ifade etmiştir;

"Etnik azınlıkları, hizipleri ve iç krizleriyle, Lübnan'da, Arap olmayan İran'da ve şimdi aynı zamanda Suriye'de gördüğümüz gibi, şaşırtıcı bir şekilde kendi kendisini yok eden Müslüman Arap dünyası, ana problemleriyle baş edebilecek kabiliyette değildir ve bu nedenlerle İsrail Devletine uzun vadede gerçek bir tehdit oluşturmamakta, sadece derhal kullanabileceği askeri güç bağlamında, kısa vadede bir tehlike arz etmektedir." (Yinon, 1982: 25).

Arap dünyası tarafından dışlanan İsrail, bölge dışı ülkeler ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Bu sayede kurduğu ikili ilişkilerle uluslararası alanda etkinliğini artırmaya ve siyasi destek kazanmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda İsrail'i oluşturan Siyonist yapının derin lobi faaliyetleri ve bu bağlamda uluslararası karar verici aktörlerle kurduğu ilişkileri de göz önünde bulundurmak gerekir.

Camp David Antlaşmaları ile Arap dünyasının Filistin meselesi karşısında bölünmesi neticesinde, İsrail bölgede uzun süre rahat etmiş, bu bölünmüşlükten en iyi şekilde faydalanmış ve istikrarlı bir süreç geçirmiştir (Akgün, 2010: 1). Bu nedenle İsrail için, Camp David Antlaşmaları kendi ulusal çıkarları ve bölgesel gücün inşası açısından başarı niteliğindedir. İsrail böylelikle, anlaşmalar kapsamında işgal ettiği toprakları Mısır'a bırakarak ve ABD yönetimine karşı bazı tavizler vererek görünüşte kaybeden taraf gibi gözükse de, yaşananlar bir kez daha göstermiştir ki bu anlaşmaların kazananı bölgede İsrail olmuştur.

Günümüzde yaşanan gelişmeler, İsrail'in Ortadoğu'da oldukça güçlü bir konuma geldiğini kanıtlar niteliktedir. Zira Camp David temelli parçalanmanın yansımaları, bugün Arap ülkelerinin tek tek İsrail ile ilişkiler kurmasına ve geleceğe dönük yatırım projeleri hayata geçirme gayretiyle etkisini göstermektedir. Bir zamanlar İsrail'i resmi olarak tanımanın mümkün olmadığını söyleyen bölge ülkeleri, ticari ve güvenlik politikaları çerçevesinde İsrail ile işbirliği yapmaya başlamıştır. Bununla beraber, sosyal ve kültürel organizasyonlara İsraili yetkililer de davet edilir hale gelmiştir. Özellikle 2020'de imzalanan İbrahim Anlaşmaları (Abraham Accords) ile Camp David'de bölgeye aralanan kapı İsrail için tamamen açılmıştır. Böylelikle, İsrail sıkıştığı alandan kurtulmuş ve zamanında çetin bir mücadele içine girdiği Arap ülkeleri tarafından meşrulaştırılmıştır. Bu bağlamda Camp David Antlaşmaları'nın İsrail'in bölgedeki temel hedeflerini açan bir anahtar olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, İsrail bugün birçok Arap ülkesi tarafından masaya oturulabilecek, hatta bölgesel güvenlik ve ortak menfaatler kapsamında ittifak kurulabilecek bir ülke konumuna yükselmiştir. Yahudilerin sahip olduğu kadim inancın bağlılığında İsrail'in 1948 kuruluşundan bu yana bölgede izlediği politika adeta bir saat gibi işlemektedir. Yahudi lobileri vasıtasıyla Amerikan yönetiminde sahip olduğu güç ile ABD'nin iktisadi ve askeri alanda desteğini almakta, bölgedeki hukuk tanımaz yayılmacılığını uluslararası alanda meşrulaştırabilmekte ve Arap dünyasını birbirine düşürerek bölgesel dinamikleri kendi lehine çevirebilmektedir. Özellikle, bugün kendi ulusal güvenliğine ve çıkarlarına ters düşen olaylar karşısında izlediği stratejinin 1948'deki konumuna göre çok daha rahat uygulanabilir olmasında Camp David Antlaşmaları'nın etkisi yadsınamaz. Aradan geçen yılların ardından görülen odur ki, İsrail'in Filistin meselesi ve bölgedeki varlığının meşrulaşması için verdiği savaş amacına ulaşmıştır.

3.3. Filistin'in Durumu

Mısır-İsrail barışının getirdiği yeni sürecin en büyük mağduru elbette Filistin halkı olmuştur. Zira Camp David ve ardından imzalan barış antlaşmaları Arap Birliği'ni parçalamış; Filistin meselesinde ayrışmaları beraberinde getirmiş ve Arap ülkelerinin bu yöndeki fikir birliğini ve ortak karar gücünü olumsuz yönde etkilemiştir. Filistin meselesi sebebiyle İsrail ile karşı karşıya gelmemek isteyen Mısır, olası çatışmaların önüne geçmek ve ABD ile ilişkilerinin bozulmaması için Filistin davasında izlediği politikaları, her ne kadar sözle ifade ederek savunmuş olsa dahi uygulamada rafa kaldırmıştır. Oysaki M. Hasaneyn Heykel'in ifade ettiği üzere, “*Cemal Abdül Nâsır Arap Birliğine nasıl bağlıysa, Filistin halkına da manevi, ideolojik ve siyasal zorunluluklarla bağlıydı. Siyonistlerin çıkardığı tedhiş havası yüzünden, yerlerinden kovulmuş, evlerini, tarlalarını kaybetmiş bütün bu insanlar için, yerine getirilecek görevleri vardı*” (Heykel, 1974: 375). Nâsır'ın Filistin davasına inancı ve sahiplenışı tüm Arap toplumlarını peşinden sürüklemeye ve Filistin'i Araplar için bir onur meselesi haline getirmeye muktediri. Nitekim Arap milliyetçiliği ve Filistin davasına olan bağlılığı sayesinde Nâsır döneminde Mısır, Arap ülkelerinin lideri konumuna gelmişti. Bu süreçte, Arap ülkeleri Filistin davasında birbirine kenetlenmiş; İsrail'e ve ABD'ye karşı dik durabilmeyi başarmıştı. Ancak Camp David Antlaşmaları ile başlayan süreçle birlikte, Filistin üzerinden güç birliği yapan Arap Birliği bozulmuş ve Filistin halkı davasında sahipsiz kalmıştır.

Bahsedildiği üzere, Camp David Antlaşmaları kapsamında “Ortadoğu Barışı” konusunda Filistin meselesine odaklanılmış ve BM'nin 242 sayılı kararı çerçevesinde çözüm üretilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca Camp David Antlaşmaları'nın hükümlerine göre Filistin halkının meşru hakları ve adil istekleri tanınacak ve bu yönde Mısır, İsrail ve Ürdün Filistinli mültecilerin durumunu müzakere edecektir (Yılmaz Şahin, 2019: 223-224). Ancak bu durum gerçekleşmediği gibi imzalanan barış antlaşmalarına rağmen Filistin meselesine çözüm getirilememiş ve hatta İsrail zaman içinde bölgede daha fazla saldırgan politikalar izlemeye devam etmiştir. İsrail, Batı Şeria'nın kendi toprağı olduğunu iddia etmekte ve yeni Yahudi yerleşim yerleri açarak Filistin için anlaşma maddelerini ihlal etmektedir. Bu bağlamda Camp David Antlaşmaları ile birlikte, Filistin davası siyasi, sosyal ve kültürel boyutta saldırıya uğramış ve 1982'de ise bu saldırı İsrail'in Lübnan'a harekâtı ile askeri boyuta ulaşmıştır. Esasen dönemin İsrail Devlet Başkanı Begin'in bağımsız Filistin Devleti bir yana Filistinliler için hiçbir organizasyona dahi tahammül edememesi nedeniyle Beyrut'un işgal edilmesi Camp David Antlaşmaları'nın kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkmaktaydı ve en başından beri söz konusu anlaşmaları Begin'in nasıl yorumlayacağı da belliydi (Heykel, 1986: 313). Bu bağlamda Mısır'la güney sınırını güvenceye alan İsrail, Lübnan'daki FKÖ'nün peşine düşerek bu örgütü ortadan kaldırma hedefinde kendini daha rahat hissedebilmişti (Gelvin, 2019: 348). İlerleyen dönemde bölgede yaşanan gelişmeler Filistin meselesini daha farklı bir boyuta taşımış ancak uluslararası aktörlerin ve BM'nin devreye girmesine rağmen bir gelişme kaydedilememiştir. “*İsrail'in kuruluşuyla birlikte, Kudüs özelinde Filistin meselesi uluslararası bir boyut kazanırken, ABD, Sovyet Rusya, İngiltere gibi devletlerin Yahudiler tarafında yer alması Müslüman âleminin elini zayıflatmıştır*” (Önal, 2020: 263). 1993 yılında Arafat'ın liderliğini üstlendiği FKÖ ve İsrail arasında ABD gözetiminde Oslo I görüşmeleri, 1995'te Oslo II ve 2000 yılında Camp David Zirvesi gerçekleşmiş ve Filistin meselesine çözüm odaklı göstermelik adımlar atılsa da faaliyette İsrail sadece Filistinlileri sindirme ve biktırma politikaları izlemiştir.

Gelinen nokta açıkça göstermektedir ki, 1967 Arap-İsrail Savaşı ile vatansız kalan Filistinliler, 1988'de bir devlet olduğunu ilan etmiş ve 2012'de BM'de “üye olmayan devlet” statüsü kazanmış olsa da bugün hala İsrail'in işgal ettiği topraklarda büyük bir zulme karşı direnmektedir. Bölge ülkelerinin Filistin davasından uzaklaşması ve bir zamanlar can düşmanı olan İsrail ile geliştirdiği ılımlı ilişkiler; hâlihazırda Camp David düzeninin getirdiği atmosferle yalnız kalmış ve zaman içinde adım adım itibarsızlaştırılan Filistinlileri daha da derin bir çıkmaza sokmaktadır. Aradan geçen onlarca yılın ardından, ümit edilen Filistin'e hakkının verilmesi ve BM kararlarına göre Kudüs'ün bağımsız

uluslararası bir statüye sahip olması iken hala bir sonuca ulaşamamıştır. Aksine İsrail, Batı Şeria’da genişleme politikalarına devam ederek Kudüs’ün İsrail’in bir parçası olduğunu⁸ ve tüm BM kararlarına rağmen Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tüm dünya kamuoyuna alenen ilan edebilme rahatlığını gösterebilmiştir.

Ortadoğu’da sağlanmaya çalışılan barış, BM kararlarını hiçe sayan ve insanlık suçu işleyen İsrail’i meşrulaştırmaktan öteye geçememiştir. Filistinlilerin durumu BM kararlarına rağmen hala netlik kazanamamıştır. Bir zamanlar Ortadoğu denildiğinde akla ilk gelen “Filistin Meselesi” iken, şimdi birçok Arap ülkesinin gündeminde bu dava yer almamakta ve hatta söz konusu ülkeler İsrail karşıtı politikalarda daha çekimser davranarak Filistin’i sahipsiz bırakmaktadır. İsrail’in Kudüs’e yönelik açıklamaları, Golan Tepeleri’nin işgali, Batı Şeria’da ilerlemesi gibi birçok hususta Arap ülkelerinin büyük bir kesiminden tepki gelmemektedir. Elbette bunda Filistin’e destek veren ülkelere başta ABD tarafından uygulanan diplomatik ve ekonomik yaptırımların da payı mevcuttur.

İsrail’in bölgeyi bölme ve Ortadoğu’da güçlü bir devlet oluşmasını engelleme hedefi göz önüne alındığında, Filistin meselesinin Arap dünyasında ortak ve önemli bir sorun olmaması ve bölgede yaratılan suni faaliyetlerle İsrail’e tehdit oluşturan ülkelerin birer birer hedef tahtasına oturtulması İsrail’in bu hedefindeki başarısını kanıtlar niteliktedir. Artık İsrail için Filistin birinci derecede sorun değildir. 2019 yılında ABD öncülüğünde gerçekleşen Varşova Zirvesi’nde, Ortadoğu’da barış ve güvenliğin tesisi için İsrail ile bir araya gelen Mısır, Ürdün, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Tunus, Bahreyn, Suudi Arabistan, Umman, Yemen gibi Arap ülkelerinin İran’a karşı ortak bir çatı altında birleşmesi ve Filistin meselesinin akla dahi gelmemesi bu durumun somut bir örneğidir. Zaten bu durumu 2020 yılında BAE, Bahreyn, Fas ve Sudan’ın İsrail ile “normalleşme” adı altında imzaladığı İbrahim Anlaşmaları takip etmiştir. Filistinliler, İsrail ile süregelen çatışmalarına iki taraflı bir çözümün mümkün olmasının çok daha zor hale geldiği bir zamanda, bu anlaşmaları korkunç bir ihanet eylemi olarak görmektedir (Fraoli ve Stevenson, 2020).

Filistinliler bugün dünyanın gözleri önünde zulme uğrarken, Ortadoğu’ya barış getirme vaatleri ile nutuklar atan ve buna çanak tutan ülkeler bu katliama karşı üç maymunu oynamaktadır. Emperyalist güçlerin bölge üzerindeki emellerini anlamak zor olmasa da, asıl gerçek şudur ki; Filistinliler en büyük ihaneti kendi milletinden görmüştür.

3.4. İsrail ve Körfez Ülkeleri İlişkileri

Günümüzde Camp David Antlaşmaları’nın bir yansıması olarak uzun yıllar Filistin davasında ABD ve İsrail’e karşı ortak bir tavır sergileyen Arap ülkelerinin, 1979’da Mısır’ın ve 1994’te Ürdün’ün ardından bölgede değişen konjonktür ile birlikte dik duruşunu kaybettiğini söylemek mümkündür. Nitekim 1994 Vadi Arabe Barış Antlaşması’nın ardından aradan geçen 26 yılın sonunda yeni barış anlaşmaları gündeme gelmiştir. 2020 yılında Körfez ülkelerinin İsrail ile uzun yıllar gergin devam eden ilişkilerini normalleştirmek adına adımlar atması, 1978’de Camp David ile başlayan Arap Birliği parçalanmasını derinleştiren niteliktedir. Her iki taraf içinde bu normalleşmenin altında yatan ortak sebepler olmakla birlikte, bu yakınlaşmanın en büyük avantajını bölgede yine İsrail’in sağladığını söylemek zor değildir. Zira tüm bu barış antlaşmalarının İsrail’in bölge üzerindeki stratejik planlarına ve kendi güvenliğine hizmet ettiği aşikârdır. Tıpkı 1978’de Camp David Antlaşmaları ve 1994’te Vadi Arabe Barış Antlaşması neticesinde İsrail’in Arap Birliği’ni parçalaması, BM kararlarına rağmen bölgede kendi çıkarları adına rahatlıkla hareket edebilmesi; iki sınır komşusuyla yaptığı işbirliği neticesinde sınır güvenliğini sağlaması gibi avantajların çok daha kapsamlı halini bugün Körfez ülkeleri üzerinden elde etmeye çalışmaktadır. Yine bu normalleşme adımlarının ABD arabuluculuğunda gerçekleşmesi de tesadüf değildir. Bugün ABD’nin Ortadoğu’da yapmak istediği

⁸ Kudüs Yasası, 30 Temmuz 1980’de İsrail Parlamentosu tarafından Kudüs’ün İsrail’in başkenti olduğunu kabul eden yasadır (The Knesset, t.y.).

kendine yakın gördüğü ve çıkarları doğrultusunda yönlendirebileceği ülkeleri İsrail ile yakınlaştırarak Arap Birliği'ni parçalamak ve kendi hâkimiyetini tesis edeceği yeni bir Ortadoğu düzeni yaratmaktır. İsrail bu bağlamda ABD'nin bölgedeki amaçları doğrultusunda tabiri caizse kutsadığı bir ülkedir ve değişen tek şey İsrail ile anlaşma sağlayan aktörlerin sadece isimleridir.

15 Eylül 2020'de ABD seçimleri öncesi Başkan Trump'ın ev sahipliğinde İsrail ile BAE ve Bahreyn arasında imzalanan İbrahim Anlaşmaları ve ardından diğer Arap ülkeleri Sudan ve Fas'ın da bu sürece dâhil olmasının yanında normalleşmeye yeşil ışık yakan diğer Arap ülkeleri birer birer İsrail ile ilişkilerini ve İsrail'e yönelik politikalarını yapılandırarak yeni bir Camp David düzeninin bölgede hâkimiyetine izin vermektedir. Katar ve Kuveyt'in İsrail'e karşı tutumu daha farklı olsa da ve Suudi Arabistan'ın öncelikle İsrail'e mesafeli durması ve 2020'de ABD'nin baskıları ile birlikte İsrail ile normalleşmeye karşı olumlu demeçleri söz konusu barış anlaşmalarına yeni aktörlerin de katılacağını göstermektedir.

İsrail ile ilişkilerini yapılandırmaya ya da hali hazırda var olan gizli ilişkilerini alenileştirmeye çalışan Körfez ülkeleri ve İsrail arasında normalleşmeye giden süreçte yaşanan bazı önemli gelişmeler her iki tarafın adımlarında belirleyici olmuştur. Zira aradan geçen yıllarda Ortadoğu bölgesi İran'ın önderliğinde Suriye, Lübnan Hizbullah'ı ve Hamas'dan oluşan; ABD ve İsrail politikalarına karşı duran "revizyonist" blok ile Suudi Arabistan'ın başını çektiği küçük Körfez monarşileri, Mısır, Ürdün ve Yemen gibi Batı ile iyi ilişkiler geliştiren ülkelere karşı oluşan "statükocu" blok arasında askeri ve ideolojik rekabet içinde şekillenmeye başlamıştır (Acar, 2019: 36). Bu nedenle İsrail ve Körfez ülkelerini yakınlaştıran gelişmelerden en önemlisi 1979 yılında İran İslam Devrimi'nin yaşanması ve bölgede dengelerin değişmesiyle başlamıştır. Bilindiği üzere Şah döneminde İran ABD'ye yakınlığı ile tanınmaktaydı. Ancak devrimin ardından İran, ABD ve İsrail için büyük bir tehlike kaynağı olmuştur. Özellikle, İran'ın bölge üzerindeki stratejik hedefleri, yaşanan İran-İrak Savaşı ve 2003'te Irak'ın ABD tarafından işgali ile İran'ın yıllar içinde bölgede güçlenen varlığı karşısında Körfez ülkeleri de İran tehdidine karşı dış destek arayışına girmiştir. Örneğin, 2011 yılından itibaren Suudi Arabistan ve İran ilişkilerindeki gerilim artış göstermiş; Arap Baharı'nın etkisiyle Bahreyn'de yapılan protestoların İran tarafından desteklendiğini iddia eden Suudi Arabistan'da da 2012 yılında benzer protesto gösterileri meydana gelmiştir (Konukcu, 2018: 24).

Günümüzde İran, savunma gücü ve askeri kapasitesi bakımından birçok Körfez ülkesinden çok daha ileri düzeydedir. Bununla birlikte İran'ın nüfuz sahibi olduğu Hizbullah ve Hamas'ın varlığı da Körfez ülkelerindeki monarşi rejimlerini korumak isteyen yönetimleri tehdit eden bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. ABD'nin bu statükocu ülkeleri desteklediği göz önüne alındığında, Obama yönetiminden itibaren ABD'nin bölgeden kontrollü olarak çekilmesi ve yönünü Asya Pasifik'e çevirmesi; kendi güvenliklerini sağlayamayan Körfez ülkelerini resmi ya da gayri resmi yollarla İsrail'le yakınlaştırmıştır. Bununla birlikte 2018'de Trump yönetiminin nükleer anlaşmadan çekilmesi, 2019'da ABD'ye ait insansız hava aracının İran tarafından düşürülmesi, 3 Ocak 2020'de İran'ın en önemli isimlerinden Kasım Süleymani'nin öldürülmesi gibi gelişmeler ABD ve İran'ı karşı karşıya getirmiştir. Ancak ABD'nin İran'a karşı doğrudan bir çatışmayı göze alamaması ve ilerleyen aylarda Irak'tan askeri varlığını güvenlik gerekçeleriyle çekmesi üzerine endişeye kapılan kimi Körfez ülkeleri, ABD'nin jandarma karakolu olan İsrail ile anlaşma masasına oturmuştur. Geniş bir perspektiften bakıldığında İsrail ve ABD işbirliği neticesinde Körfez ülkeleri ile sağlanan söz konusu yakınlaşma İran'ın; Suriye, Irak ve Lübnan üzerinden Doğu Akdeniz'e inme planına karşı İran'ın güneyden kuşatılması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda 2018 yılı itibarıyla ABD'nin Körfez bölgesine ait Irak, Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan ve BAE'de üsleri olduğunu da belirtmek mevcut durumun resmini daha iyi görmemizi sağlayacaktır (Wallin, 2018).

İsrail'in sahip olduğu 3500 yıllık plan doğrultusunda, gerek ABD yönetiminde etkili olan Yahudi lobileri gerek Evanjelist yaklaşım İsrail'in bölgede güçlenmesi için tüm çabasıyla gayret etmekte ve İsrail bölgedeki Arap bölünmüşlüğü ve çatışmaları üzerinden politikalar geliştirerek kendi

menfaatlerini sağlamaktadır. Camp David ve Vadi Arabe Antlaşmaları ile bölgedeki çıkarları için ilk adımlarını atmasının ardından İsrail, 2020 yılında İbrahim Anlaşmaları ile bölgeyi yeniden kendi çıkarları doğrultusunda düzenlemektedir. Her iki dönem arasında İsrail'in temel amacı aynı olsa da tarafların konumu ve İsrail'in attığı adımlar farklı olmuştur. Örneğin, Mısır ve Ürdün ile öncelikle diplomatik ilişkilerini geliştirirken, bu ülkelerde yumuşak gücünü kullanma imkânı bulamamış ekonomik, güvenlik ve ticari ilişkilerini daha sonra geliştirmeye başlamıştır. Ancak İbrahim Anlaşmaları öncesi İsrail'in birçok Körfez ülkesiyle görüşmeler yaptığı, ticari ve ekonomik alanda ilişkiler kurduğu rahatlıkla söylenebilir. Örneğin, 2018 yılında İsrail Başbakanı Netanyahu, Körfez ülkesi olan Umman'a ilk defa resmi bir ziyaret gerçekleştirmiş ve ardından Bahreyn'i de ziyaret edeceğini açıklamıştır (Ahren, 2018). Aynı yıl BAE'de gerçekleşen ve İsrail Kültür ve Spor Bakanı'nın da katıldığı Judo Grand Slam Turnuvası'nda İsrailli bir sporcunun maçı kazanmasının ardından ilk defa bir Körfez ülkesinde İsrail ulusal marşının çalınması (The Times Of Israel, 2018), İsrail İletişim Bakanı'nın BAE'de gerçekleşen konferansa katılması (Arab News, 2018) gibi örnekler İsrail'in İbrahim Anlaşmaları öncesi izlediği adımların bir yansımasıdır. 2019 yılında ABD liderliğinde düzenlenen Varşova Konferansı'nda da İsrail ve BAE, Suudi Arabistan, Umman, Bahreyn, Yemen, Ürdün, Kuveyt, Fas gibi ülkelerle Ortadoğu barışı temelli bir görüşmenin yapılması ve bu konferansta barış kapsamında Filistin'in adının anılmaması, ek olarak İsrail şemsiyesi altında özellikle İran'ın tehdit unsuru olduğunun vurgulanması da manidardır. Bu bağlamda izlenen adımlar her ne kadar Camp David Antlaşmaları döneminden farklı bir yapıya sahip olsa da netice itibarıyla İsrail'in önündeki Filistin meselesini bertaraf etmekte ve hatta İsrail'in meşrulaşmasına ve güvenliğine hizmet etmektedir. Camp David Antlaşmaları'nın önünü açtığı bu süreç yıllar sonra yine ABD arabuluculuğu ile İbrahim Anlaşmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. BAE, Bahreyn, Fas ve Sudan ile imzaladığı İbrahim Antlaşmaları taraflar arasında ticaret ve ekonomik ilişkiler, sivil havacılık, sağlık, uzay, enerji, telekomünikasyon, tarım ve gıda gibi çeşitli alanlarda işbirliğinin önünü açarken özellikle anlaşmayı imzalayan ülkelerin Ortadoğu için stratejik bir ajanda geliştirmek amacıyla ABD ile birlikte işbirliği yapmaya hazır olduğu vurgulanmaktadır (*U.S. Department of State, t.y.*). Camp David Antlaşmaları ile kıyaslandığında, 1979 ve 1994 antlaşmalarına taraf olan Mısır ve Ürdün'ün aksine, İbrahim Anlaşmaları'nı imzalayan BAE ve Bahreyn İsrail ile savaş halinde olmamasına rağmen 2002'de gerçekleşen ve İsrail ile olası bir diyalog için Filistin devletinin kurulmasını şart koşan Arap Barış Girişimi'ni de desteklemişlerdir (Fraiole ve Stevenson, 2020).

Körfez ülkelerinden BAE ve Bahreyn'in anlaşmaya imza atmasına karşılık, Kuveyt ve Katar'ın durumu biraz daha farklı gözükmektedir. Kuveyt, İsrail'le normalleşme anlaşmalarına sıcak bakmayan ve bunu net bir dille ifade eden bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Filistin meselesinde izlediği net tutuma bugün de sahip çıkan Kuveyt, Körfez ülkelerinin İsrail ile normalleşme adımlarının aksine İsrail'in işgalci bir aktör olduğunu vurgulamakta ve bağımsız Filistin devleti kurulup tanınmadan İsrail ile normalleşmenin mümkün olmadığını ifade etmektedir (Telci ve Rakipoğlu, 2020: 13).

Katar'a bakıldığında ise BAE'den çok daha önce İsrail ile ilişkilerinin geliştiğini ve bu bağlamda 1996'da dönemin İsrail Başbakanı Şimon Peres'in Katar'ı ziyaret ettiği ve aynı yıl İsrail'in Doha'da ticaret ofisi açtığı tarihe geçmiştir. O dönem, bu radikal adımından dolayı Katar; Suudi Arabistan, Libya, İran ve Irak gibi ülkeler tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Ancak 2000'li yıllardan itibaren ekonomik ve ticari gücünü geliştiren Katar, sadece bölgede değil uluslararası alanda da adından söz ettiren bir ülke haline gelmiş ve bölge ülkelerine göre daha demokratik yapıya sahip olması, İsrail ile ilişkisine rağmen Filistin'e destek vermesi, Arap Baharı olaylarında değişime yönelik tavrı, Hamas ve Müslüman Kardeşler'e karşı yakın duruşu nedeniyle diğer monarşik yapıları tehdit eden bir unsur haline gelmiştir. Dolayısıyla başta Suudi Arabistan olmak üzere BAE, Bahreyn ve Mısır gibi ülkeler kendi ortak stratejilerine dâhil edemedikleri Katar'ı terörizme destek vermekle suçlamış ve 2017 yılında Katar'dan rahatsız olan statükocu ülkeler Katar'a ambargo uygulamışlardır. Bu bağlamda Kuveyt ve Katar gibi normalleşmeye resmi olarak katılmayan ülkelerin ilerleyen dönemde bu tutumlarını sürdürmekte zorluk yaşayacakları; hem

komşularının hem de İsrail ve ABD'nin baskısını daha fazla hissedecekleri öngörülebilir. Böyle bir durumda bu ülkelerin Türkiye ve İran gibi aktörlerle yakınlaşabilme ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Körfez ülkelerinin İsrail ile girdiği bu normalleşme süreci ABD açısından, bölgenin ekonomik ve stratejik önemi münasebetiyle de oldukça önemlidir. Bölgede bulunan petrol ve doğalgaz rezervleri ve Basra Körfezi'nin jeopolitik konumu nedeniyle bu bölge ABD için önem arz etmektedir. Ayrıca, Çin'in hızla büyümesiyle beraber enerji gereksinimi de artmakta ve bu ihtiyacını genellikle İran'ın yanı sıra Suudi Arabistan, Kuveyt ve BAE gibi Körfez ülkelerinden sağlaması da bölgenin önemini artırmaktadır. Bölgenin elinde bulundurduğu gücü hâkimiyeti altına almak isteyen ABD, İsrail kartıyla bunu gerçekleştirmektedir.

Pakistanlı emekli subay ve güvenlik analisti olan Ikram Sehgal'e göre, bir devletin tanınması ile o devletle diplomatik ilişkilere sahip olmak arasında fark vardır (Sehgal, 2020). Bu bağlamda, Körfez ülkeleri başta olmak üzere Arap ülkelerinin, İsrail ile ilişkilerinde bu önemli ayrımın bilincinde olmaları hem Filistin'in varlığı için hem de bölgenin selameti için önem arz etmektedir.

Sonuç

Hassas dinamikler üzerine inşa edilmiş Ortadoğu, II. Dünya Savaşı'nın ardından SSCB ve ABD'nin güç yarışlarına şahit olmuş bir coğrafyadır. Özellikle, ABD'nin Ortadoğu'ya verdiği önem ve bu bölge üzerindeki politikaları özel olarak ele alınması gereken oldukça kapsamlı bir konudur. Günümüzde Rusya ve Çin gibi ülkelerin de güçlenmesi ve bu bölge üzerinden enerji ve güvenlik sağlamaya yönelik politikaları gelecekte de söz konusu bölgenin uluslararası alanda önemini koruyacağını göstermektedir.

Truman'ın desteği ve Yahudilerin lobicilik faaliyetleri üzerine kurulan İsrail, bugün ABD'nin bölgedeki kontrol noktası niteliğindedir. Dolayısıyla, ABD'nin İsrail üzerinden bölgedeki elini güçlendirmesi açısından İsrail oldukça önemli bir ülke olmakla beraber bu ülkenin Müslüman bir coğrafyada güçlü bir şekilde var olabilmesi de ABD için ayrı bir öneme sahiptir. Bu bağlamda Camp David Antlaşmaları Ortadoğu'nun siyasi tarihinde önemli kırılma noktalarından biridir. İsrail'e karşı Filistin davası üzerinden birleşen Müslüman Arap Birliği'ni parçalaması ve Arap ülkelerinin birbirlerine düşmesine neden olması bakımından İsrail'in bölgede elini güçlendiren bir unsurdur. Bu nedenle ABD öncülüğünde hazırlanan Camp David Antlaşmaları, Arap Birliği'nin lider ülkesi Mısır'ı bu birlikten koparma ve Mısır gibi bir ülkenin İsrail'i resmen tanıyarak barış masasına oturtması açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu anlaşma ile beraber her ne kadar Mısır, topraklarını geri almış ve ABD ile ilişkilerini geliştirerek maddi destek görmüş olsa da bu anlaşmanın en karlı çıkarını şüphesiz İsrail ve dolayısıyla ABD olmuştur. Zira ABD ve İsrail karşıtlığı üzerinden birleşen Arapların gücü kırılarak bölgede daha esnek ve rahat hareket eden İsrail, Filistin meselesi karşısında güçlü ve kararlı bir Arap Birliği'nden kurtulmuştur. "Toprak karşılığı barış ilkesi" ile politikalarını yürüten İsrail, Arap ülkelerinin öncelikli çıkarlarının Filistin meselesi üzerinde toplanması engellemiş ve kendisi ile anlaşmanın sağlayacağı avantajlar üzerinden diğer Arap ülkelerini masa başına oturmaya özendirmiştir. O dönem içerisinde İsrail ile barış masasına oturan Mısır ve Ürdün çok eleştirilmiş olmasına rağmen, bugün diğer Arap ülkeleri de yavaş yavaş İsrail ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmektedir. İsrail ile anlaşmalar üzerinden, Arap devletlerini tek tek kendi potasında toplayan ABD, hem Arap ülkelerini örtülü şekilde buna mecbur etmekte hem de sözde ödülleri karşılığı teşvik etmektedir. Her ne kadar, 2010'da Tunus'ta başlayan ve hızla diğer Arap ülkelerine yayılan Arap Baharı'nın etkisiyle beraber Camp David düzeninin sarsılacağı düşünülse de bunun olmadığı görülmüş ve düzen kendi dinamiklerini korumuştur. Özellikle son dönemde, Trump'ın başkanlık vaatleri arasında Ortadoğu'ya barış söylemi, daha sonra ABD'nin Körfez ülkelerine yaptığı ziyaretler ve akabinde BAE, Bahreyn, Sudan ve Fas gibi ülkelerin İsrail ile anlaşma masasına oturması değişen Ortadoğu'nun sinyallerini vermektedir.

Görülen odur ki, ABD ve İsrail Ortadoğu'ya yönelik politikalarını bir bir hayata geçirirken, Ortadoğu'nun içinde bulunduğu dinamikleri de kendi lehine kullanabilmekte ve bunun neticesinde İsrail bölgede hâkimiyetini sağlamlaştırma yolunda hızla ilerlemektedir. Kendi ulusal güvenliğini tehlikeye düşüren ve "Büyük İsrail"e karşı engel oluşturan unsurlar ve bölgedeki aktörler, zaman içinde stratejik taktiklerle saf dışı bırakılmaktadır. Camp David ve Vadi Arabe Antlaşmaları'nın ardından bugün tarihe "Yüzyılın Anlaşması" olarak geçen İbrahim Anlaşmaları da İsrail'in hedeflerine yönelik stratejinin bir diğer boyutudur. Kendi siyasi yapılarını ve menfaatlerini korumanın yanında, İsrail ve dolayısıyla ABD ile geliştirdiği ilişkiden en iyi şekilde nemalanmayı uman ülkeler, normalleşme adı altında İsrail'in varlığını resmi olarak tanımakta ve hatta güvenlik tehditlerine karşı İsrail'i müttefik olarak görmeye başlamaktadır. Anlaşmaya imza atan BAE, Bahreyn, Sudan ve Fas gibi ülkelerin yanında ilişkilerini resmi olarak ilan etmeyen birçok ülkenin perde arkasında İsrail ile ilişkilerini devam ettirdiği de görülmektedir. 2020 yılında Sudan'ın teröre destek veren ülkeler listesinden çıkarılması ve 2021'de İbrahim Anlaşmalarını imzalayarak Dünya Merkez Bankası'ndan finansman elde edebilme hakkı kazanması gibi örnekler ABD'nin İsrail ile ilişki kuran ülkeleri ödüllendirdiğini göstermektedir.

Gelinen nokta göstermektedir ki, ne İsrail 1948'teki İsrail'dir ne de Arap dünyası. O tarihten bugüne Filistin meselesi üzerinden Ortadoğu ülkelerinin birbiri ile olan ilişkilerindeki makas daha da açılmış, Arap dünyası kendi içinde fikir ayrılığı yaşarken İsrail bölgesel hedeflerine daha da yaklaşmıştır. Kuruluşunun ilk yıllarında ABD tarafından korunmaya ihtiyaç duyan İsrail, bugün sahip olduğu yüksek teknoloji silahları ve savunma kapasitesiyle bölgenin en güçlü ülkelerinden biri haline gelmiştir. Bunun yanında Camp David'in ardından Arap ülkelerinin arasındaki çatlaktan sızmayı başaran İsrail, bölgede kendi menfaatleri için kullanabileceği ülkelerle de temaslar kurarak elini güçlendirmiştir. Ancak değişmeyen tek şey, BM kararlarına ve uluslararası alanda göstermelik kınamalara rağmen İsrail'in Filistin'e karşı tutumudur. İsrail'in uluslararası hukuk kurallarını çiğnediği ve Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından "İnsanlığa Karşı Suçlar" kapsamında yargılanmasını gerektiren faaliyetlerde bulunduğu zaman zaman kamuoyunda uluslararası aktörler tarafından açıkça dile getirilmektedir. Bu sebeple hem Ortadoğu'da barışı savunmak hem de bu suça göz yummak ironiktir.

Ortadoğu'da gerçekten bir barış sağlanmak isteniyorsa, öncelikle mevcut durumun çözülmesi gerekmektedir. Özellikle, Arap dünyası bu noktada Filistin meselesine destek vermelidir. İsrail ise, derhal işgal ettiği topraklardan çıkmalı, BM kararlarına uygun olarak Filistin yönetimi ile temaslarda bulunmalı ve içinde bulunduğu Müslüman Arap coğrafyasının değerlerini dikkate almalıdır. Aksi takdirde söz konusu normalleşme adımlarının, bölgede sadece İsrail'e fayda sağlayacağı açıktır. Her ne kadar monarşilerini korumaya çalışan yönetimler bu anlaşmalara sıcak baksa da Arap halkı nezdinde bu anlaşmaların tepki uyandıracığı büyük bir olasılıktır.

Kaynakça

- Acar, N. (2019). “Körfez-İsrail İttifakı”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt:10, Sayı: 86, ss. 36-39.
- Ahren, R. (2018, 26 Ekim). “In dramatic sign of warming ties, Netanyahu makes secret visit to Oman”, *The Times Of Israel*, <https://www.timesofisrael.com/in-dramatic-sign-of-warming-ties-netanyahu-makes-secret-visit-to-oman/>, (Erişim Tarihi: 21.04.2021).
- Akgün, M. (2010). “Camp David Düzeni Sarılırken Türkiye”, *TESEV Raporu*, https://www.tesev.org.tr/wp-content/uploads/rapor_Camp_David_Duzeni_Sarsilirken_Turkiye.pdf, (Erişim Tarihi: 17.04.2021).
- Akşin, S. (2020). *Kısa 20. Yüzyıl Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arab News (2018, 30 Ekim). “Israeli minister on Dubai visit calls for ‘peace’”, <https://www.arabnews.com/node/1396386/middle-east>, (Erişim Tarihi: 21.04.2021).
- Arı, T. (2017). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Cilt I*, Bursa: Alfa Akademi Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2019). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Armaoğlu, F. (2020). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Kronik Kitap.
- Best, A. , Hanhimaki, J. M. , Maiolo, J. A. , Schulze, K. E. (2020). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi*, (Çev. Taciser Ulaş Belge), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Beyaz, F. (2020). “Arap-İsrail Anlaşmazlığının Dönüm Noktası: Camp David Antlaşması”, *Uluslararası Gözlem ve Stratejik Araştırmalar Merkezi*, Dosya No 93.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çimen, A. (2020). *Kısa Ortadoğu Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Danış, M. F. (2020). “Bir Anka Kuşu: Arap Milliyetçiliği”, Zekeriya Kurşun (Ed.), *Ortadoğu’yu Kuran İdeolojiler* içinde (ss. 71-119), İstanbul: Vadi Yayınları.
- Demir, R. (2016). “Diğer İnanç Sistemlerinde Ve İslâm’da Oruç (Karşılaştırmalı Bir Analiz)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:9, Sayı:42, ss. 1784-1799.
- Duman, Ö. (2020). “Arap Dünyası’nda Mısır Lideri Cemal Abdülnasır Rüzgârı ve Nasır Sonrası 1970-1981 Yılları Arasında Mısır’ın Durumu”, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, ss. 27-40.
- Efegil, E. (2013). “İsrail’in Dış Politikasının Belirleyicileri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 5, Sayı: 49, ss. 53-68.
- Erdal, H. (2012). *Uluslararası İlişkiler Kavram ve Olaylar Sözlüğü*, Ankara: Barış Kitabevi.
- Fraiole, P. ve Stevenson, J. (2020). “The Abraham Accords: Israel–Gulf Arab Normalisation”, *Strategic Comments*, Vol: 26, Issue: 8, ss. 180 – 186.
- Gelvin, J. L. (2019). *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Görgün, H. (2001). “Bir iktidar Mücadelesinin Anatomisi: Enver Sedat ve Muhalifleri”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, ss. 77-92.
- Gültekin, C. (2005). *1970-1980 Dönemi Mısır-İsrail Siyasi İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Gündoğdu, A. (2020). “Ortadoğu’da Arap Sosyalizmi ve Mişel Eflak”, *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi* , Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 13-26.
- Gündüz, T. (2020). *Büyük Olayların Kısa Tarihi 1*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Heykel, M. H. (1974). *Kahire Dosyası*, (Çev. Berin Büktaş), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Heykel, M. H. (1986). *Öfkenin Sonbaharı Bir Firavun’un Sonu*, (Çev. Ahmet Şişman), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Jewish Telegraphic Agency Daily News Bulletin (1977, 28 Mart). “Sadat Says The U.S. Holds 99% Of The Cards In The Middle East”, http://pdfs.jta.org/1977/1977-03-28_060.pdf, (Erişim Tarihi: 10.04.2021).
- Karagüzel, A. (2020). “Yeni Yüzyılda ABD’nin Ortadoğu Politikası: Büyük Ortadoğu Projesi”, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi* , Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 27-46.

- Keleşoğlu, Ö. (2014). “Mısır’ın Dış Politikası”, Faruk Sönmezoğlu ve Özgün Erler Bayır (Ed.), *Dış Politika Karşılaştırmalı Bir Bakış* içinde (ss. 391-420), İstanbul: Der Yayınları.
- Kepsutlu, B. (2016). *Amerika’nın Ortadoğu Politikası*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kissinger, H. (2000). *Diplomasi*, (Çev. İbrahim H. Kurt), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Konukcu, Y. (2018). “Jeopolitik Güç Mücadelesi ve Basra Körfezinin Önemi”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:9, Sayı: 2, ss. 19-36.
- Köprülü, A. (1990). “Enver Sedat Döneminde Mısır-İsrail İlişkileri (1970-1981)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı:1, ss. 169-190.
- Kuduoğlu, A. (2018). “Camp David Sonrası ABD-Mısır Yakınlaşması: Askeri Boyut”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 101 – 137.
- Lewis, B. (2020). *Ortadoğu*, (Çev. Selen Y. Kölay), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mearsheimer, J. J. ve Walt, S. M. (2017). *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası*, (Çev. Hasan Kösebalaban), İstanbul: Küre Yayınları.
- Metz, H. C. (1991). *Egypt : A Country Study*, Washington D.C. : Federal Research Division Library of Congress.
- Önal, T. (2020). “Sykes-Picot Antlaşması’ndan İsrail’in Kuruluşuna Kadar Filistin Meselesi”, *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt:13, Sayı:44, ss. 246 - 265.
- Özmen, S. (2016). *Tarihsel Süreçte İsrail-Filistin Gerçeği*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Roskin, M. G. ve Berry, N. O. (2015). *Uluslararası İlişkiler: Uİ’nin Yeni Dünyası*, (Çev. Özlem Şimşek), Ankara: Adres Yayınları.
- Sehgal, I. (2020, 21 Ağustos). “The Abraham Accord”, *Daily Times*, <https://dailytimes.com.pk/657026/the-abraham-accord/>, (Erişim Tarihi: 25.04.2021).
- Shlaim, A. (2019). *Demir Duvar İsrail ve Arap Dünyası*, (Çev. Tuba Demirci), İstanbul: Küre Yayınları.
- Sönmezoğlu, F. (2017). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Der Yayınları.
- Telci, İ. N. ve Rakipoğlu, M. (2020). “Körfez’in İsrail Açılımı”, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, Analiz No 263.
- The Knesset (Tarih Yok). “Basic Law: Jerusalem, the Capital of Israel (1980)”, <https://main.knesset.gov.il/EN/activity/Pages/BasicLaws.aspx>, (Erişim Tarihi: 20.04.2021).
- The Sunday Times Savaş Muhabirleri (1985). *Yom Kippur 1973 Arap İsrail Savaşı (2.Cilt)*, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- The Times Of Israel (2018, 28 Ekim). “In first, ‘Hatikva’ anthem played at UAE contest as Israeli judoka wins gold”, <https://www.timesofisrael.com/in-first-hatikva-anthem-played-at-uae-contest-after-israeli-judoka-wins-gold/>, (Erişim Tarihi: 21.04.2021).
- U.S. Department of State (Tarih Yok). “The Abraham Accords”, <https://www.state.gov/the-abraham-accords/>, (Erişim Tarihi: 22.04.2021).
- UN Peacemaker (1967). “Security Council Resolution 242: The Situation in the Middle East”, <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SCRes242%281967%29.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.04.2021).
- UN Peacemaker (1973). “Security Council Resolution 338: Ceasefire in the Middle East”, <https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SCR338%281973%29.pdf>, (Erişim Tarihi: 07.04.2021).
- Wallin, M. (2018). “U.S. Military Bases and Facilities in the Middle East”, *American Security Project*, <https://www.americansecurityproject.org/wp-content/uploads/2018/06/Ref-0213-US-Military-Bases-and-Facilities-Middle-East.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.04.2021).
- Yılmaz Şahin, T. (2019). *Uluslararası Politikada Orta Doğu*, Ankara: Barış Kitap.
- Yinon, O. (1982). *1980’lerde İsrail için Bir Strateji*, (Çev. Ercan Caner), <https://www.sunsavunma.net/wp-content/uploads/2017/01/%C4%B0SRA%C4%B0L-ORTA-DO%C4%9EU-PLANI.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.04.2021).